

הטקס הנשי כאקטיביזם תרבותי-נשי וכמרכיב מרכזי ביצירת התחדשות יהודית חגית אקרמן

ואומר לפניו שירה חדשה
איך אמצא בתוכי את
האומץ
לעמוד עירומה
ליבי פתוח
נוכחת – לא נעלמה
אז שירתי ממני תבקע
פשוטה, כנה
שירה חדשה
מיכל סלומון תשס"ח

בדברים הבאים אציג בפניכן מודל המתאר את השלבים השונים שעוברות נשים בדרך ליצירת שינוי ותיקון במרחב הטקסי המשותף. אפשר להגדיר את התהליך גם כאקטיביזם תרבותי-נשי, כלומר הדרך בה המבט הנשי מחלחל ותופס את מקומו בטקס המשותף. המודל שואב את השראתו ממחקר שערכתי ומוצג בספרי "עושות סדר" על תופעת סדר נשים בניגון נשים במדרשה באורנים. המודל מתבסס על סדר נשים כמקרה בוחן של טקסי נשים ככלל. **כנקודת מוצא ראשונה ומרכזית חשוב לי לדבר על מהותו וחשיבותו של כל טקס באשר הוא.** הטקס מציג בפנינו באופן מרוכז את החוויה החברתית-תרבותית, את מגוון היחסים וההיררכיות בחברה ואת האמונות של המשתתפים בו. מכאן, שבמהלך ביצוע טקס מתייחסים המבצעים לסמליהם, ומאשרים את ערכיהם באמצעות פעולות ואמירות מקדשות. מכאן שטקס הוא סוג של רנטגן חברתי. אין ספק שמהתבוננות בטקסים במבט זה, נוכל ללמוד רבות על זהות המשתתפים בהם ועל הנורמות החברתיות-תרבותיות שלהם. הטקס, בהקשר זה, פועל כמפרש לבני האדם את המציאות שבה הם פועלים וכן מעצב ומאשר את זהותם החברתית ואת תפיסתם את הסדר החברתי. על רקע התובנות העקרוניות האלה על מהותו של הטקס, אני רוצה לפנות כעת לטקס הנשי, שדרך הצגתו אני רוצה להביא את דבריי. שמעתי משרל'ה שדמי, ממקימות תחום נשים במדרשה ואחת המרואיינות בספר שלי, את ההגדרה היפה הבאה המתייחסת לסדר נשים:

[...] הטקס הזה הוא מקום להכרזות על הממד החתרני של מקום האישה. [...] הוא נותן תוקף שיום עיון לא יכול לתת, כי הוא מתמודד עם רבדים אחרים של מרכיבי הזהות שלך: מרכיבים רגשיים, התנהגותיים ורוחניים ולא רק עיוניים. בעיניי טקס צריך להיות "רגע האמת" כשזימנת רגע אחד בגן עדן. זאת אומרת שיצרת עבור המשתתפת לרגע את המציאות הראויה על כל גווניה. ואם זה יצליח, אז העולם יראה ככה. זה אקט נורא מחזק, כי כשהיא תחזור למציאות של הסדר המסורתי היא תדע שזה אפשרי, כי היא הייתה שם. הטקס הוא במהותו אידיאל [...]. אם נצליח, הטקסים בביתי ייראו ככה והמציאות תיראה ככה. זו תפיסה אוטופית, מגדלורית, חזונית...

אחזור לסוגיית הטקס הנשי. הבחירה שלנו כנשים לקחת חלק כמשפיעות, מובילות, משתתפות ויוצרות בטקסים יהודיים, היא הזמנה עבורנו להתמודד עם אתגר של החזרת הנשים למרכז, מתוך אמונה שהכנסת הפרספקטיבה הנשית יש בה פעולה של תיקון עולם ומתן פתרון פה לקול הנשי השתוק. זאת גם הזדמנות לחקר דרכים חדשות של חשיבה, מדרש והסתכלות, שהמבט הנשי יכול להאיר ולחדד. אין ספק כי זוהי דרך להביא בשורה חדשה כתהליך הכרחי בדרך לשינוי הטקס המסורתי – תהליך שבעיניי חייב לקרות אם התרבות שלנו היא חפצת חיים.

בטקסים הפמיניסטיים-יהודיים באות לידי ביטוי שתי מגמות מרכזיות: האחת, מגמה ליברלית המבקשת לאפשר לנשים להיכנס למרחבים טקסיים שמהן נעדרו והודרו, והשנייה - מגמה רדיקלית המבקשת שינוי בטקסים היהודיים במטרה לתת תוקף לתפיסת עולם חלופית נשית, המזמינה לשינוי ערכים, היררכיות ויחסי כוחות מגדריים.

אליס גולדשטיין, רַבָּה רפורמית אמריקאית, במאמרה "טלית ורודה" מבחינה בין שני סוגי הטקסים האלה ומכנה אותם הטקס המחקה (Imitative Ritual) והטקס המחדש (Innovative Ritual).

"**הטקס המחקה**" הוא עיצוב מחדש של המודל המסורתי בתוספת "טוויסט" נשי (דוגמת כוס מרים). טקס זה מאפשר איזון ושוויון בין המינים, "מנרמל" כניסת נשים למרחבים שנתפסו כגבריים, ומבקש להתחבר לדמויות ולמודלים נשיים. בדרך זו הוא מאפשר לנשים להיות שותפות מלאות ברגעים רוחניים ומקודשים.

"**הטקס המחדש**" נולד בעקבות הצורך להביא שפה נשית, למלא חסר ולייצג אירועים המייחדים נשים (שלא יוצגו בטקסים המסורתיים שנוצרו והובלו ע"י גברים), כמו למשל טקסי לידה או התחלה וסיום של המחזור החודשי.

גולדשטיין עסוקה מאוד בסוגיה של תוקף הטקסים הנשיים ואיזון החלקים המחדשים בהם. היא מתריעה מפני חידושים המתרחקים יותר מדי מהמסורת, ומזמינה לקחת אחריות על שינויים אלה. לדבריה, רק גישה כזו יכולה לאפשר לטקסים אלה לקבל מקום ראוי כחלק ממסורת ממשכה-חדשה. נדמה לי שאתגר האיזון בין הישן לחדש מונח לפתחנו בזמן בו אנו "מתאמנות ומדייקות" את דרך כניסתנו למרחבים הטקסיים היהודיים ואת אופי השינוי שאנו מבקשות להציע.

במדרשה באורנים (המקום בו אני פועלת ומנחה בין השאר בניגון נשים - מרכז לשילובן של נשים בתרבות היהודית באמצעות לימוד, מפגש, שיח וטקס) מתקיימים מזה למעלה מעשור טקסים שונים. אחד הטקסים המרכזיים הוא **סדר נשים**, בו משתתפות נשים דתיות וחילוניות מכל הזרמים. הסדר מתקיים בתחילת חודש ניסן, לפני ליל הסדר, ובו נקראת הגדה אלטרנטיבית נשית. הגדת נשים זו מציעה פרשנות נשית להגדה המסורתית והיא תוצר הכתיבה של נשים המשתתפות בקבוצות הניגון. הסדר כולל מרכיבים טקסיים, כגון שירה, ברכות, שתיית ארבע כוסות ופיתוח חדש של סמלי החג.

סדר נשים מבטא את הצורך של נשים יהודיות לספר את הסיפור שלהן על יציאת מצרים, ולמלא את החלל שנוצר במהלך דורות של אי-נראות של נשים בהיסטוריה, בספרות ובטקסטים המקודשים. העובדה שבהגדת פסח לא מופיעות דמויות נשים ואף ככותבות קולן נפקד, החרפה את חוויית השוליות שלהן ודחקה אותן לתפקיד המסורתי של "נותנות השירותים" בסדר.

לאחרונה יצאה לאור הגדת נשים "והיא שעמדה", שהיא אסופה של מדרשים וכתביה בז'אנרים שונים שנכתבו במדרשה באורנים במהלך תקופה זאת. אומר על כך עוד דבר בהמשך.

בעקבות התבוננות וחקירת התהליך שנוצר בסדרי נשים, נוכחתי שנוצר כאן מודל המתאר את תהליך השפעת הידע הנשי על המרחב הציבורי. המודל המוצג כאן מבוסס כאמור על סדרי הנשים במדרשה, אך נדמה לי שהוא יכול להתאים לטקסי נשים בכללותם.

במודל המוצע קיימים שני שלבים:

השלב הראשון הוא שלב הפרדה – כלומר, יצירת מרחב לנשים בלבד. למה כל כך חשוב שלב הפרדה?

מרחב נפרד הוא המרכיב הראשון בתהליך של יצירת הקשר הנשי והוא חשוב ביותר ליצירת תנאים מתאימים להתהוותו של טקס נשי. למען הגילוי הנאות אודה שכאשר התבוננתי על כך מהצד בתקופה בה ליוויתי את ההתנסות הזאת בניגון נשים, הייתי מאד מסויגת: למה ליצור מרחב נפרד? זוכרת שכשראיתי את זה מתרחש, זה הרגיש לי לא טבעי ובעיקר מאד לא פורה (אמירה על החוויה הקבוצית המשותפת בה צמחת). היום אני מבינה כמה נועז וחתרני היה ליצור את ניגון נשים - קבוצה לנשים בלבד במדרשה.

כיום אני מבינה שהיה זה מעשה מהפכני על רקע מוסכמות השיתוף המלא והשוויוני (לפחות למראית עין) בין גברים ונשים במדרשה ובחברה הקיבוצית שמתוכה צמחה.

הפרדה בין גברים ונשים במרחבי חיים, בלימוד ובטקס, מבוססת על ההנחה כי זהות האישה צומחת בתהליך שונה מזהות הגבר. לפי התיאורטיקנית הפמיניסטית ננסי צ'ודורו, הזהות הנשית מתפתחת בתהליך מעגלי, המבוסס על חיבור בין מרכיבים סותרים לכאורה, כגון הזדהות ומובחנות, המשכיות ונפרדות, אשר בסופו של דבר מתמזגים לזהות אחת. בנוסף, הזהות הנשית נוצרת מתוך זיקה עמוקה למערכות יחסים, מ"רשתות" של יחסי קרבה, הדדיות ואמפתיה, ופועלת בתנאים של סביבה בטוחה ובאווירה לא ביקורתית.

הבחירה ליצור טקסים נפרדים לנשים, מתבססת על הנחה ראשונית כי טקס נשים הנו מרחב תומך המאפשר עיצוב של זהות נשית אוטונומית, וכי הפרדה מהווה מסגרת היוצרת את התנאים הנכונים למימוש מטרה זאת.

ההנחה היא שהמרחב הנפרד בטקס מאפשר התנסות בלקיחת תפקידים ליתורגיים שבדרך כלל גברים ממלאים אותם, כמו גם יצירת מודל חדש ומעורר השראה להובלה נשית. כך נוצרת אפשרות לראות יותר ויותר נשים דורשות ויוצרות את התורה שלהן במרחב מוגן.

אין ספק שתהליך האקטיביזם התרבות-נשי הוא תהליך ארוך ואיטי הדורש נשימה רב-דורית עמוקה ואינו יכול להיפתר בקיץ של מחאות ברחבי הארץ.

בניגון נשים במדרשה, הפרדה מתחילה כבר בשיח המשלב בין לימוד יהודי קלאסי ללימוד חדש מתוך נקודת מבט מגדרית.

ההתנסות בכתיבה אף היא כלי חשוב מאין כמותו, המתפתח בתוך המרחב הנפרד. היכולת שלנו כנשים להעז ולהשמיע את קולנו, ולהביא את נקודת מבטנו הייחודית, צומחת מתוך תהליך הדורש התנסות, זמן והתגברות על חששות ומחסומים. ההבנה שלנו היא שהתנסות מתמשכת בכתיבה מסוגים שונים כמו כתיבה מדרשית, אישית, אוטוביוגרפית, שירה, פרוזה, יוצרת כלי חשוב מאין כמוהו ומאפשרת ליותר ויותר נשים להרגיש שהן מנכסות את תרבותן ויכולות להביא ולהוסיף את התורה שלהן (לא 'היז-סטורי' אלא 'הר-סטורי') לקאנון הקיים.

הדוגמה ליצירה שנוצרה היא הגדת נשים, **והיא שעמדה**, הגדה של פסח עם מדרש נשי חדש. ההגדה נוצרה אצלנו במדרשה מתוך סדרי הנשים ויצאה לאור בדיוק למטרה זו של הבאת השיח הנשי לשולחן הסדר בכל בית. למעשה אנו עדות לתהליך של מעבר מתורה שבעל פה, שהתקיימה במהלך 11 הסדרים הראשונים שלנו, לסוג מסוים של תורה בכתב (בהשראת הדס). ההגדה הנשית שנערכה ע"י ענת ישראלי ונירה נחליאל היושבות בינינו, נחתמה (לפחות זמנית) כאשר הרגשנו כי בְּשֶׁלָּה וְכִי אֲנִי בְּשִׁלּוֹת לתוכה ולהתמודד עם משימת הכנסתה אל המרחב הציבורי. כרגע ההתקבלות של ההגדה יפה, ושאלה גדולה היא איזו השפעה תביא לסדר המשותף ואם השפעה זו תוסיף נדבך נוסף ותאפשר לנשים לקבל מקום חדש וראוי יותר - הלוואי.

חשוב לומר שתהליך הכתיבה סביב הסדרים נמשך. לא ברור איזה ביטוי יקבלו בהמשך כל אותן יצירות שכרגע לא נכללות בהגדה הנשית, בבחינת "ספרות חיצונית" שאף היא חשובה וראויה להתבוננות.

קיום הטקס הנשי הנפרד הוא פועל יוצא ושלב נוסף ומתקדם בתהליך ניכוס ויצירת הביטחון בידע הייחודי שנוצר. התחושה היא שבעקבות הלימוד המעמיק ויצירת התוצרים, נוצרה בקרב הנשים הבשלות והמוטיבציה לומר אמירה על המציאות הראויה, כמו גם לעבור ולהתנסות במרחב טקסי נשי רחב יותר, אם כי עדיין בקרב קהל נשי, ביתי ומכיל.

השלב השני במודל הוא שלב החזרה אל המרחב המשותף.

איך חוזרים מהטקס הנשי הנפרד אל המרחב המשותף? איך אנחנו עושות את המעבר המורכב הזה? אדבר על כך שוב מתוך הבנות שעלו במחקר על סדר נשים: בדרך כלל אין שאלה על חשיבותו של הסדר המשותף והוא נתפס כדבר המרכזי. ההבחנה בין הטקסים ברורה: סדר נשים מתקיים בראשית ניסן, וכשבועיים לפני הסדר המשותף.

אך במקביל ניכר כי חוויית הטקס הנשי מביאה להכנה ולהתייחסות אחרת, הכוללת התבוננות על סיפור החג מנקודת מבט אישית, רגשית ופמיניסטית, שמהווה השלמה והרחבה לחוויה חסרה בטקס המסורתי. החוויה של חזרה לסדר המשותף פועלת כחוויה סותרת של חיזוק והיחלשות גם יחד.

רוב הנשים חשות שהן חוזרות אל הסדר המסורתי בתחושת התעצמות, המתבטאת ביכולת להרגיש אקטיביות וחדורות מוטיבציה למעורבות בטקס, להתעקש להביא מעולמן התוכני הנשי, ולהרגיש משפיעות ושייכות. יחד עם זאת, לעיתים החזרה אל הטקס המשותף מלווה בתחושה של היחלשות – כחזרה לזירה גברית של שפה היררכית, תחרותיות, מאבק ודיבור בשפה גברית, תוך התעלמות מקולן כנשים. תחושה זו נובעת מהקושי לשחזר בטקס המשותף את חוויית החופש, השותפות והשייכות, העומדת במרכז סדר נשים.

יש כאן הזמנה שלנו, כמובילות התהליך, לקחת אחריות גם על ליווי ותמיכה בנשים הנמצאות בתהליכי ניסיון להשפיע על המרחב המשותף, משום שהתהליך, כפי שכולנו יודעות, איננו פשוט. הנה עוד סיבה להקמת "רשת נשים וטקסים" כמקום שניתנת בו גם תמיכה לנפגעות טקסים במרחב הציבורי, בראשי תיבות: נט-בא (NET-BA).

לעיתים תנועה זאת בין התחזקות להחלשה פועלת כתהליך. כלומר, אחרי השתתפות ראשונה בסדר נשים החזרה לסדר המשותף נחוות כפער שלא ניתן לגישור. קיימת חוויה של ניכור, חוסר אונים ופיצול, כאילו אלה הן שתי חוויות שאי אפשר לגשר ביניהן. בשלב זה הנשים לא רואות אפשרות לשנות את הסדר הקיים (תרתי משמע) - לא זה של פסח ולא את זה הפטריארכלי.

בהמשך, לאחר השתתפות בסדרי נשים נוספים, אפשר לראות כי חוויית ההתעצמות מחלחלת ומופנמת ומתרגמת לכוח, ומתחילה להיווצר האפשרות של הנשים לפעול לשינוי הסדר המשותף, ולמצוא את הטוב שבשני העולמות.

סוגיה מעניינת נוספת ששווה להתבונן עליה, היא השוני המשמעותי בין חזרתן של נשים חילוניות מסדר נשים לסדר המשפחתי המשותף לבין חזרת הנשים הדתיות אליו (שממנה ניתן להסיק על חזרתן לטקסים בכלל).

החילוניות, עקב אי-תלותן בהלכה מחד, והקשר הרופף (לעיתים קרובות) לסדר מאידך, מרגישות חופש רב יותר בכניסה לתפקידים גבריים ובהובלת הסדר. הן פחות עסוקות בנושא הפמיניסטי ומשקיעות את עיקר האנרגיה שלהן בתיווך ההגדה, תוך ניסיון לקרבה אל שותפיהן לטקס. בהקשר זה הן פועלות כמתווכות תרבות. ההשפעה העיקרית של סדר נשים עליהן היא בעצם המוטיבציה שלהן לקיים את

הסדר. הדתיות, לעומתן, מאותגרות פחות מתכני החג, אליהם הן מרגישות מחוברות, ועיקר עיסוקן בשאלות פמיניסטיות ובמקומן כנשים המודרות הלכתית ונורמטיבית מהשתתפות פעילה במהלך הטקס. במהלך הסדר המשותף הן מוצאות עצמן בחיפוש אחר "דרך המלכה" - "השביל" שבין מחויבותן לשמר את ההלכה לבין המוטיבציה העמוקה לעשות תיקון למקומן כנשים. הפתרונות שהן יוצרות מפלסים עבורן דרך להרחיב וליצור לעצמן מקום לצד הגברים, דרך הכנסת שפה נשית רדיקלית, המאפשרת להן להביא את שפתן ועולמן.

בכל התהליך והשלבים אותם תיארת, נולדת שפה חדשה שאני מכנה 'שפה משייכת'. משייכת משום שהיא עונה על הצורך המרכזי של הנשים להתחבר, להשתייך, לנכס לעצמן את החג ולהרגיש בו כבנות-בית.

אפשר לתאר את האקטיביזם שבהכנסת השפה המשייכת אל הסדר המסורתי בשלוש דרכים: הליברלית, הרדיקלית והטקסטואלית.

הדרך הליברלית: חזרה אל הטקס המשותף מתוך תחושת שותפות ולקחת מקום שוויוני בתפקידי גברים ונשים. נשים יהיו שותפות פעילות, ישמיעו קול, ידרשו, יובילו חלקים תוכניים (יצאו חלקית מתפקידי השירות), ואף ינהלו חלק מהטקס.

הדרך הרדיקלית: הכנסה של שפה בעלת איכויות נשיות לטקס, כמו למשל: מעבר מניהול היררכי של הסדר לניהול משותף (הרבה יותר מעגלי), או עידוד ומתן לגיטימציה לשיח זהות תרבותי-אישי. למה הכוונה? אתן דוגמה מדברים שאמרה באחד הראיונות חברתי אורית רוזנבליט שנמצאת כאן. "יש משהו בסדר המסורתי שהוא נורא גברי. פשוט רואים שהוא מעוצב ע"י גברים - "ביד חזקה וזרוע נטויה". המון צרכים גבריים, שלי הם זרים. אני חושבת שיש מהויות נשיות שאני הכנסתי שבאים לביטוי גם בסדר נשים. למשל יצירת הרשת בין הסיפור הגדול (של ההגדה) לביוגרפיה שלי. בתוך הטקס... הפן הנשי מבקש את ההתקרבות, הוא מבקש את החיבור. הוא לא מפריד, אלא מחבר בין האינטלקטואלי לרגשי. אני תופסת את זה כאיכויות נשיות. אני חושבת שהוא גם יוצר את הרשת של הקשרים הבין אישיים, את המפגשים בגובה העיניים בין המשתתפים בסדר. בעיני זו איכות נשית".

הדרך השלישית והאחרונה היא ההרחבה הטקסטואלית, דהיינו הרחבת הטקסט הקאנוני ושילוב טקסטים נשיים בתוכו. ההרחבה הטקסטואלית היא אימוץ של טקסטים ומנהגים מתוך סדר נשים והטמעתם בתוך הסדר המסורתי. המשמעות היא הרחבת הטקסט הקאנוני, ובכך מתן אפשרות ליצירת רשת שייכות והזדהות לנשים ובמקביל הזמנה לגברים להיחשף לידע ולשפה נשית חדשה ורבת ערך.

לסיום, אפשר לומר כי טקסי הנשים באופן בו תיארת אותם מהווים ביטוי כפול לאקטיביזם תרבותי: הביטוי האחד הוא בעצם יצירת חלופה נפרדת לטקסים המסורתיים, והביטוי השני הוא דרך השפעתה של החלופה על ההגמוניה התרבותית במרחב הטקס המשותף.

קיומם המתמשך של טקסי נשים כמו סדר נשים, התרחבותם למקומות נוספים בארץ והשתתפות פעילה של נשים בהם, מאפשרים יצירה של התחדשות יהודית במרחב הציבורי המעורב והמשותף, ומהווים בשורה חברתית החורגת ממרחב הטקס עצמו - אל לב התרבות והקהילה הישראלית.